

Demokrati och medborgarskap

Manlighetens demokrati

KVINNOR HAR från början hamnat i ett märkligt förhållande till demokratin. I antikens Aten, i det som brukar kallas demokratis vagga, lindades aldrig kvinnorna in. Kvinnors roll i demokratin bestod i att vara utanför den. Demokrati, folkstyre, innebar att bara vuxna, fria män fick styra. Slavar och kvinnor kunde per definition inte vara medborgare. De räknades helt enkelt inte som folk.

I en annan kritisk period under demokratis historia, under den franska revolutionen, befann sig kvinnor i den besynnerliga situationen att de krävde *männens* rättigheter, "les droits de l'homme", rättigheter som det visade sig vara livsfarligt att åtrå. När Olympe de Gouges hävdade att kvinnor, som hade "rätt" att bestiga schavotten, också skulle ha rätt att kliva upp i talarstolen, miste hon sitt huvud (Scott 1996). Hennes inbrott på scenen var emellertid ett dramatiskt undantag. I stort sett har debatten om demokrati pågått i århundraden utan att kvinnor har deltagit (Phillips 1991). Detta avspeglar sig i den politiska verkligheten. Det dröjde ända in på 1900-talet innan kvinnor fick rätt att rösta i vår del av världen.¹

Med sitt sexistiska förflutna är det inte så underligt att det demokratiska systemet än i dag både är utformat av män och styrt av män. Lagstiftningen fungerade länge i mäns intressen genom att utesluta kvinnor från fullvärdigt medborgarskap. I dag är lagen utformad på ett annat sätt. Den är till sin form könsneutral för att garantera alla lika behandling. Att detta inte har hjälpt kvinnor att uppnå jämlikhet visar den manliga dominansen i de beslutsfattande organen, bland tjänstemän och i domstolar. Trots att lagar och förordningar inte längre formellt diskriminerar kvinnor är samhället inte jämlikt. Kvinnor är

kraftigt underrepresenterade i maktens boningar. Det offentliga livet, och de politiktoretiska diskussionerna om makt, har inte undgått att präglas av detta.

I traditionell politisk teori har det demokratiska systemets uteslutning av kvinnor normalt sett inte uppfattats som problematiskt, och gör det ofta heller inte i dag. I en nyutkommen lärobok om det svenska statsskicket undrar författaren: "Varför kan inte männen även fortsättningsvis representera kvinnorna som de har gjort i århundraden?" (Larsson 1994:115). Efter några sidors resonerande kring denna delikata fråga kommer författaren fram till följande slutsats:

Nå, vad bör då svaret bli på frågan om det behövs några kvinnor i våra beslutande församlingar? Denna genomgång till trots är svaret nej. Det representativa systemet i Sverige bygger på *åsiktsrepresentativitet*, inte social representativitet, och till det behövs det människor, könet är här ointressant. (Larsson 1994:117)²

Själva utgångspunkten för feministisk demokratiteori är att man inte accepterar att det som kallas för demokrati formas kring kvinnors systematiska uteslutning och underordning. Det demokratiska systemet bygger på paradoxen att vissa, på grund av sitt kön, helt enkelt är *mer* jämlika än andra:

[W]e need to solve now the "paradox of democracy" by which social power makes some citizens more equal than others, and equality of citizenship makes some people more powerful citizens. (Young 1989:259)

Feminister är överens om att demokratin behöver reformeras, men de har sinsemellan olika uppfattningar om hur drastiska förändringar som krävs. Lite tillspetsat kan diskussionen sägas handla om huruvida det går att åstadkomma förändring inom det nuvarande systemet eller om själva systemet är oåterkalleligt sammanvävt med könsmaktordningen. Vissa menar att den liberala demokratin går att rädda under förutsättning att kvinnors underrepresentation åtgärdas. Andra hävdar att maktordningen är inbyggd i det demokratiska systemet, i medborgarskapet och i den politiska teorin. Även om teorier och praktiker inte öppet diskriminerar kvinnor är de utformade med mannen som mall

Kön och demokrati

Den feministiska kritiken riktar in sig på hur teorier om demokrati, med utgångspunkt i "en man – en röst", förutsätter att människors könstillhörighet inte har politiska konsekvenser. Detta skenbart könslösa medborgarskap döljer demokratins egentliga förutsättning – att könstillhörighet är centralt när det gäller vem som har makt och inflytande. I den politiska praktiken formas allmänintresset både av och för en grupp som utnämnt sig själv att företräda alla. Allmänviljan formas av allmänvita, allmänmedelålders, allmänna män. Denna realitet, konstaterar Maud Eduards (1993), bryter mot djupt etablerade föreställningar om att kön varken har eller skall ha någon politisk betydelse.

[D]en manliga normen är att män inte finns – som män. De definieras inte som en könskategori. Den offentliga myten är att de som styr och har makt har fått förtroendet för att de är förnuftiga och ser till allmänintresset, inte för att de är män. (Eduards 1993:104)

I aktuell feministisk demokratiteori talas om "parity democracy" (parity = jämbördighet) som ett försök att komma tillrätta med de problem som ett könsneutralt medborgarbegrepp medför. Tanken bakom "parity democracy" är att mänsklighetens faktiska indelning i två kön måste avspeglas i de offentliga institutionerna. Ojämligheten mellan könen skall vara en *utgångspunkt* för politikens utformning, i stället för att behandlas som en olycklig omständighet, som grus i ett annars väloljat demokratimaskineri.

Mankind is one, but not uniform. It cannot be fully present and appear in its full richness unless men and women have their place as such and unless institutions contain some mention of the difference between the sexes. (Sledziwski 1992:24)

Ofta mynnar resonemangen ut i att kvinnor skall ha hälften av platserna i alla samhällets viktiga offentliga organ. Det kanske allra viktigaste skälet är att föreställningen om makt skulle förändras. Att kvinnor inte finns där makten finns förstärker bilden av kvinnor som mindre värda och mindre kompetenta än män.

Sex segregation in political office perpetuates an image of women as less capable, less competent, and less fully human than men. (Hawkesworth 1990:185)

Det personliga är visserligen politiskt – men poängen med resonemanget är att det politiska också kan bli det personliga. Politiska ideal formar privata föreställningar. Om kvinnor fick makt och auktoritet skulle deras politiska intressen och frågor för första gången tas på allvar. Att genomföra denna radikala omstrukturering av den offentliga makten skulle inte bara ha symbolvärde. Det skulle innebära att kvinnor försäkrade sig mot politiska åtgärder som skadar dem eller flyttar tillbaka deras positioner. Om kvinnor fick 50 procent av platserna i de offentliga organen skulle detta fungera som ett slags kvinnornas självförsvar (Hawkesworth 1990). En besläktad strategi går ut på att kvinnor, när det gäller vissa frågor som specifikt handlar om dem, borde ges vetorätt i de politiska församlingarna. Kvinnor berörs särskilt i ett antal frågor. Det är orimligt att män skall bestämma över frågor som rör abort, våldtäkt eller kvinnomisshandel (Young 1991).

Kritiken mot att konstruera det politiska systemet med utgångspunkt i mänsklighetens två kön fokuseras ofta kring att en enda skillnad tillåts konkurrera ut alla andra skillnader och maktjämlikheter i samhället (Outshoorn 1994). Idéerna har beskyllts för att omkullkasta politikens djupaste innebörd. Argumentet är att om kvinnor representeras för att de är kvinnor förlorar politiken sin mening. En person skulle inte längre bli vald för att denne lyckats övertyga väljaren. "Man" skulle bli vald för att "man" tillhörde ett visst kön.

[T]o require that woman should always have a share in governance, would imply that the whole essence of politics is lost. (Voet 1992:394)

En annan invändning är att kvinnor inte kan sägas ha särskilda gemensamma intressen som de automatiskt skulle värna om i politiken. Varför skulle politiken bli annorlunda bara för att hälften av politikerna var kvinnor? (Outshoorn 1994) Kvinnor är ju inte bara kvinnor. De kan dessutom vara kärnkraftsmotståndare, svarta, katoliker eller hundägare. Här tas det faktum att kvinnor även har andra identiteter och lojaliteter till intäkt för att kvinnor inte skall kunna representeras som kvinnor.

Ett annat sätt att angripa frågan är att skilja mellan politikens form och innehåll (Jónasdóttir 1988). Det är omöjligt att veta hur politikens innehåll skulle påverkas av att fler kvinnor deltog. Även om det inte finns några objektiva kvinnointressen har kvinnor ett gemensamt intresse av att vara med och fatta beslut, av att *delta* i den politiska processen. En förändring av politikens former skulle därför i sig gynna kvinnor och vara ett gemensamt kvinnointresse.³

Det har också påpekats att diskussionen om kvinnors särskilda intressen inte är en diskussion man någonsin borde behöva föra. För att få delta i politiken borde kvinnor överhuvudtaget inte behöva bevisa att de tillför politiken något annat än vad män gör (Jansson 1994). Oavsett vad kvinnor gör, eller skulle komma att göra, har de rätt att delta. I en fullvärdig demokrati, i framtidens demokrati, måste kvinnorna vara med:

A democracy without women will no longer be seen as an imperfect democracy, but as no democracy at all. (Sledziewski 1992:27)

Kön och medborgarskap

Begreppet medborgare är centralt i diskussionen om demokrati. För att återknyta till förra kapitlet kan man säga att medan diskussionen kring "det personliga är politiskt" fokuserade den intima sfären och nödvändigheten av att politisera den, angriper de feministiska medborgardiskussionerna de klassiska politiska frågorna om representation och politiskt inflytande. Här handlar det åter om medborgarnas politiska rättigheter och skyldigheter och om möjligheterna att delta i och påverka politiken (Siim 1994).

Utgångspunkten är att det inte går att förstå vem "medborgaren" är utan att se det politiska sammanhang denne verkar i. Ett samhälle där kvinnor genomgående har mindre makt än män får givetvis det medborgarskap det förtjänar – ett medborgarskap konstruerat kring diskriminerande principer. Även om kvinnor numer formellt har samma medborgerliga rättigheter som män, betyder det inte att de är jämlika i praktiken. Är det verkligen rimligt att beskriva kvinnor som fria,

autonoma medborgare när det samhälle de lever i inte möjliggör ekonomiskt oberoende och inte heller garanterar dem fysisk integritet? Och är det rimligt att traditionell demokratiteori bortser från de olika villkor män och kvinnor har när de utövar sina demokratiska rättigheter?

The structure of everyday life, including marriage, is constituted by beliefs and practices which presuppose that women are naturally subject to men – yet writers on democracy continue to assert that women and men can and will freely interact as equals in their capacity as enfranchised democratic citizens. (Pateman 1989:220)

Kritiken tar sin utgångspunkt i att medborgarskapet, trots sin könlösa form, i botten är könsspecifikt. När vi talar om medborgare är det i själva verket manliga medborgare vi menar. I de abstrakta, universella kategorierna smyger sig mannen in bakvägen:

One of the most common tricks [...] is to smuggle real live men into the seemingly abstract and innocent universals that nourish political thought. The "individual" or the "citizen" are obvious candidates here. (Phillips 1993:77)

Inom feminismen finns olika uppfattningar om hur man bör komma till rätta med den problematik som det skenbart könlösa medborgaridealet medför för kvinnor. Vissa strävar efter att medborgarskapets falska abstraktioner skall bli "riktiga" abstraktioner – att könstillhörighet inte heller i realiteten skall spela någon roll i det politiska livet. Dessa jämlikhetsteoretikers (jämför sid 30) bärande idé är att individen och medborgaren som kategorier är oproblematiska, *förutsatt* att kvinnor också i verkligheten inkluderas i dem. I en framtida värld skall kön inte betyda någonting alls, kanske inte ens finnas.

Detta avfärdar emellertid skillnadsteoretiker, som hänvisar till att mänskligheten faktiskt består av två kön. Det är lika bra att vi rättar oss efter detta obestridda faktum. Alla försök att inordna kvinnor och män i samma kategori löper en överhängande risk att det ena könet (troligtvis det manliga) kommer att förvandlas till norm (Phillips 1993:79). Oavsett om man kallar honom "individer" eller "medborgare" är han obestridd man, och kommer med all sannolikhet att så förbli.

Medborgarskap och moderskap

Medborgardiskussionen behandlar också frågan om det finns en kvinnlig identitet som kan utgöra utgångspunkt för ett nytt slags medborgarskap. Finns det något i kvinnors situation som kan uppvärderas och bli en motvikt till det nuvarande medborgarskapets manlighetsimpregnering? Eller är alla sådana försök att finna en kvinnlig identitet bara reaktionära och begränsande?

Carole Patemans (1988, 1989) utgångspunkt är att kvinnor inte är fullvärdiga medborgare i den moderna staten. Detta visar sig bland annat i hur mannens och kvinnans medborgerliga skyldigheter skiljer sig åt. Mannens yttersta skyldighet, att försvara staten med sitt liv, motsvaras för kvinnan av en skyldighet att ge liv, att föda barn. Men barnafödande är en "naturlig" och inte en medborgerlig skyldighet. Barnafödande är inget tecken på medborgarskap, utan betraktas som den främsta symbolen för det som är naturligt och skilt från politiken. Därför måste barnafödande förbli inom den privata sfären. Pateman menar alltså att dikotomin privat/offentligt måste förkastas och kvinnors barnafödande erkännas som politiskt. Hon strävar inte efter att upplösa kategorierna kvinna och man i det politiska livet.

Ofta är det just moderskap som står i fokus i den feministiska medborgardiskussionen. Carol Pateman talar om kvinnors förmåga att ge liv, inte om att barnafödande i sig skulle ge upphov till en särskild kvinnlig etik. Andra teoretiker, däremot, anser att moderskap skulle kunna utgöra en normativ grund för medborgarskap (jämför sid 43). Här stannar man inte vid att kvinnors och mäns världar är och borde ses som lika mycket värda utan framhåller kvinnovärldens moraliska överlägsenhet och fredsskapande potential (Dietz 1992).

Dessa försök att staka ut en väg för kvinnor att bli delaktiga i politiken på egna villkor har kritiserats hårt. Även om det är en frestande utväg, är påståendet att en grupp är mer värd än en annan faktiskt inte särskilt demokratiskt, påpekar kritikerna. Det intima förhållandet mellan mor och barn kan inte stå modell för politiska relationer. I mor-barnrelationen finns en privat dimension som inte finns i politiken. Föräldrelationen är dessutom uppenbart hierarkisk och

därför svår att föra över till den politiska arenan, där relationerna både har karaktär av möten mellan jämlikar. I politiken både kan och bör vi överskrida våra privata relationer. När vi deltar i den politiska sfären blir vi något annat än bara företrädare för vår egen snäva värld. Moderlighet kan därför aldrig vara ett politiskt ideal.

Indeed, the power of democracy rests in its capacity to transform the individual as teacher, trader, corporate executive, child, sibling, worker, artist, friend, or mother into *a special sort of political being*, a citizen among other citizens. (Dietz 1992:75, vår kursivering)

Men är det verkligen möjligt att överskrida sig själv och bli en sann politisk varelse, "a special sort of political being"? Tar vi inte alltid med oss själva in i politiken? Är vi inte alltid kvinnor, män, mödrar, närsynta? Svaren på dessa frågor, menar skillnadsteoretikerna, är ett medborgarbegrepp som inkluderar våra skillnader i stället för att försöka sudda ut dem. Vi måste få ställa politiska krav *i kraft av* våra olikheter, inte *trotts* dem. Skillnader mellan människor måste vara utgångspunkten för politisk handling. Att vi som medborgare skulle kunna uppnå ett allmän och neutralt politiskt perspektiv är ingenting annat än en myt (Young 1989).

Skillnadsteoretiker och andra pluralistiskt inriktade feminister betonar olika gruppers betydelse och understryker att kön inte är den enda relevanta gruppstillhörigheten. Det universella medborgarskapet måste modifieras. För att alla skall få samma möjligheter att delta räcker det inte med att alla följer samma regler. Det krävs särskilda regler för grupper som systematiskt diskrimineras, som kvinnor, invandrare, handikappade eller äldre. Människors olikheter måste inkorporeras i det demokratiska systemet.

Instead of a universal citizenship in the sense of this generality, we need a group differentiated citizenship and a heterogeneous public. In a heterogeneous public, differences are publicly recognized and acknowledged as irreducible. (Young 1989:258)

En annan väg går de postmodernt inspirerade feministerna som över huvudtaget inte vill acceptera rådande identitetsformeringar (jämför sid 33). Vi tillskrivs beteckningar som kvinnor eller män, svarta eller vita

Detta är *i sig själv* ett resultat av maktutövning. När människor kräver ett medborgarskap byggt på dessa fastlåsta identiteter förstärker de underordningen. De medverkar alltså till sitt eget förtryck. När kvinnor kräver att delta i politiken som kvinnor betyder det att de accepterar den begränsande identitet som maktordningen föreskriver. Dessa feministiska teoretiker vill dekonstruera könsidentiteterna i stället för att låsa fast dem. Ett frigörande medborgarskap skulle tillåta människor att ha en mångfald identiteter, ständigt växlande, aldrig en gång för alla fastlagda.

En invändning mot dessa teorier är att de verkar komplicerade att genomföra och svåra att översätta till praktisk politisk handling. Även om vi skulle eftersträva att kön inte längre skulle spela någon roll och detta möjligen kunde tänkas inträffa i en avlägsen framtid, uppkommer frågorna: Vad skall vi göra under tiden? Och hur upplöser man sin identitet?

NOTER

- 1 År 1921 fick kvinnor rösträtt i Sverige, i Schweiz först 1971.
- 2 Den allmänna uppfattningen är att det svenska politiska systemet enbart bygger på åsiktsrepresentativitet. Detta trots att geografisk representativitet är grundläggande i vårt formella politiska system. Medan en skåning inte förväntas kunna representera en norrlänning förväntas en man – med argumentet att han alltid har gjort det – kunna representera en kvinna.
- 3 Helga Hernes (1982) strukturerar argumentationen om ökad kvinno-representation kring tre olika typer av resonemang. Enligt *rättviseresonemanget* är kvinnors deltagande helt enkelt en fråga om rättvisa. Eftersom kvinnor utgör hälften av befolkningen skall de ha halva makten. *Resursresonemanget* betonar att kvinnor har andra erfarenheter och andra kunskaper än män. Samhället skulle tjäna på att ta tillvara kvinnors kapacitet. *Intresseresonemanget*, slutligen, går ut på att kvinnor har särskilda intressen som hamnar i konflikt med männens intressen. Kvinnor måste delta i politiken för att driva sina egna frågor och ta tillvara sina egna intressen, männen gör det inte åt dem.

Kunskap och kropp

Vetenskap och manlighet

Representation of the world, like the world itself, is the work of men; they describe it from their own point of view, which they confuse with absolute truth. (de Beauvoir 1949; 1970:133)

Enligt den traditionella vetenskapssynen får forskarens person inte påverka det vetenskapliga arbetet. När vi kliver in i vetenskapens värld förväntas vi förvandla oss själva till rena intellekt. Befriade från våra kroppar och vårt kön, våra behov och begär, förutsätts vi producera allmängiltig kunskap och objektiva sanningar.

En absolut objektivitet är givetvis omöjlig att uppnå. Den vetenskapliga världen är trots allt inte en annan värld, inte ett land någon annanstans. Även här har vi kropp och kön, kroppsliga förmågor och erfarenheter:

Here there are textures and smells. The irrelevant birds fly away in front of the window. Here she has the flu. Here she gives birth. It is a place she dies in. Into this space must come as actual material events, whether as the sounds of speech, the scratchings on the surface of a paper that is constituted as document, or directly anything she knows of the world. It has to happen here somehow if she is to experience it at all. (Smith 1987b:82)

Framhållandet av att kön inte är något vi kan göra oss av med eller byta bort, krockar med grundläggande föreställningar om vad kunskap är och hur vetenskap skall bedrivas. Kroppens och könets betydelse försvinner inte för att vi börjar studera eller forska utan påverkar vad vi forskar om, hur vi ser på problem och hur vi beskriver tillvaron.

Feministisk teori är således inte bara en utmaning mot etablerade

teorier om makt och politik. Den är också en kritik av hur dessa teorier utformas och vilka kunskapsteoretiska antaganden de vilar på. Precis som klassiska politikteoretiska begrepp som medborgare och demokrati är formade kring kvinnors underordning är produktionen av vetenskap inlemmad i könsmaktordningen. Normer om kvinnligt och manligt genomsyrar både föreställningar om vad vetenskap är och om hur kunskap inhämtas på bästa sätt.

Grundföreställningen i den traditionella vetenskapssynen är att verkligheten går att dela upp i två klart åtskilda delar, den som vet och den som går att veta: "the knower (mind) and the knowable (nature)" (Keller 1985:79). Gränsen mellan den som har kunskapen, subjektet, och det som skall studeras, objektet, är och måste vara knivskarp. God vetenskap förutsätter objektivitet, en strikt gräns mellan forskarsubjekt och forskningsobjekt.

Denna dikotomi – där objektet alltid är underordnat subjektet – är själva verket starkt könspräglad. Inte minst är detta tydligt i de metaforer som används både för att beskriva vetenskapens natur och det vetenskapliga arbetssättet. I äldre kunskapsteoretiska resonemang är könsmetaforerna ofta explicita. Ett exempel är Francis Bacons kunskapsmodell där vetenskapsmannens erövring av kunskap likställs med mannens erövring av kvinnans sexualitet; han är subjekt, hon är objekt. Royal Society, en av de första och mest betydelsefulla vetenskapsakademierna, ger uttryck för en liknande vetenskapssyn i sin programskrift från 1667. Medan Bacon liknar naturen vid en slavinna som skall tvingas till fullständig underkastelse, ser Royal Society henne snarare som en nyckfull älskarinna i behov av strama tyglar:

Whoever will make a right, and a fortunate Courtship to Nature, he cannot enterprise, or attempt too much: for She (as it is said of other Mistresses) is also a Mistress, that soonest yields to the forward, and the Bold. (Sprat 1667; 1958:124)

Om vetenskapsmannens ansträngning kröns med framgång låter tillfredsställelsen inte vänta på sig:

The Beautiful Bosom of Nature will be Exposed to our View: we shall enter into its garden, and taste of its Fruits, and satisfy our selves with it plenty. (Sprat 1667; 1958:327)

Inom denna föreställningsram är kunskap att ta makt över, att betvinga, det kvinnliga. Brian Easlea uttrycker det som att 1600-tals filosoferna "viewed the scientific quest as a masculine penetration into a female nature" (1981:86).

Även om könsmetaforerna med tiden avklingat något i styrka, är föreställningar om kön fortfarande starkt sammanvävda med regler för hur god vetenskap bör bedrivas. När de första atombomberna konstruerades oroade sig forskarna för bombens sprängkraft. Skulle den ge en våldsam explosion eller bara lite fjuttig radioaktiv spridning? Vetenskapsmännen själva uttryckte det som att de strävade efter att föda fram en pojke, "a success", och inte en flicka, "a dud" (Easlea 1983:95). Målet var givet: "A masculine bang rather than a feminine fizzle" (*Nuke Collection* 1993:43). Könsmetaforerna visar sig också när vi i dagligt tal beskriver vetenskapen:

When we dub the objective sciences "hard" as opposed to the softer (that is, more subjective) branches of knowledge, we implicitly invoke a sexual metaphor, in which "hard" is of course masculine and "soft" feminine. Quite generally, facts are "hard", feelings "soft". [...] A woman thinking scientifically or objectively is thinking "like a man": conversely; a man pursuing a nonrational, nonscientific argument is arguing "like a woman". (Keller 1985:77)

Precis som feminister menar att politik och manlighet är sammanvävda (jämför sid 10) betingar vetenskap och manlighet varandra. Trots att vetenskapen så uppenbart är enkönad framställs den som allmän-giltig, objektiv, förnuftig och rationell. För att vetenskap skall vara vetenskap måste personliga erfarenheter, kropp och känslor överkommas.

Den feministiska kritiken rör emellertid inte bara de vetenskapliga angreppssätten. Genom historien har vetenskapen cirklat kring mäns problem. Inom läkarvetenskapen är mannen fortfarande norm, vilket har förödande konsekvenser för kvinnor. Kvinnor får oftare felaktiga diagnoser och sämre vård än män. Ett tydligt exempel är att det medicinska etablissemanget först 1991 "upptäckte" att nästan alla studier rörande hjärt- och kärlsjukdomar utgick från män. (Puranen 1994)

Vetenskapen har speglat mäns erfarenheter och förmedlat mäns

uppfattningar om världen. Deras syn på tillvaron har blivit den gängse. Den har blivit normen, objektiviteten, till och med sanningen. Männens personliga erfarenheter har, via den patriarkala kulturen, förmedlats och uppgått i det "neutrala" konceptet människa, menar Patrizia Violi (1992) "Människa" som kategori är en generalisering utifrån den manliga subjektiviteten. För kvinnor saknas en likvärdig kollektiv representation. Det kvinnor gör och tänker överförs inte till människokollektivet. Kvinnoerfarenheter, som främst stammar från den privata sfären, har förblivit privata. Kvinnokunskaper förloras från en generation till en annan. Kvinnors egna historier förs inte vidare. De tystas och glöms bort.

The relationships between women have never been symbolized in male culture, as men's relationships have, and therefore cannot be internalized by women. They have remained (even where they existed) tragically confined to the private sphere, to the unspoken and unspeakable aspects of women's experience. (Violi 1992:173)

Vetenskapliga berättelser, precis som andra historier som män berättar och i alla tider har berättat för varandra, beskriver endast deras verklighet. Kvinnors erfarenheter blir därför privata, avvikande och specifika. De kan inte bli allmängiltiga och följaktligen inte heller vetenskapligt relevanta.

Erfarenhet och emancipation

Feministisk vetenskapsteori strävar på olika sätt efter att möjliggöra en vetenskap som förklarar kvinnors verklighet och låter kvinnor vara vetenskapens subjekt och inte bara dess objekt. En sådan vetenskap måste bryta med traditionella vetenskapliga grundregler. Bland annat försöker feministisk teori komma bortom de dikotoma uppställningar som är centrala i traditionell vetenskap: objektivitet/subjektivitet, intellekt/kropp, förnuft/känsla, distans/närhet, offentligt/privat. Utgångspunkten är att de vetenskapliga hierarkierna måste brytas ner och byggas upp på nytt – för att inkludera kvinnors erfarenhet och kunskap. Ibland uttrycks detta som att feminister vill forska *för* kvinnor och inte bara *om* kvinnor.

Samtidigt räcker det inte med att vända på dikotomierna. Att ersätta förnuft med känsla, distans med närhet, är ingen lösning, menar Eva Lundgren (1993). Genom att den manliga könsnormen tillåts representera objektiv tankeverksamhet medan den kvinnliga får stå för subjektivitet, förstärks den manliga maktstrukturen i stället för att luckras upp. Skillnaden mellan subjekt och objekt fryses fast och själva dikotomiseringen befästs. Ett frigörande vetenskapligt angreppssätt måste sträva efter att integrera dessa båda världar, inte efter att ersätta den ena med den andra.

I denna riktning arbetar de så kallade ståndpunktsteoretikerna som avvisar tudelningen i subjektiv och objektiv kunskap. En vetenskap för kvinnor måste ta sin utgångspunkt i kvinnors vardagliga erfarenheter. Den sociala verkligheten kan bara förstås *inifrån*. Det traditionella objektivitetsidealet – enligt vilket forskaren skall distansera sig från och förbli oberörd av sitt forskningsobjekt – förkastas. Men detta innebär inte att forskningen blir "subjektiv":

[I]t means working from that site of knowing that is prior to the differentiation of subjective and objective. (Smith 1989:38)

Vad som skall undersökas är inte på förhand givna vetenskapliga problem utan specifika människors erfarenheter. Forskaren skall så att säga stå i bredd med forskningsobjektet, förhållandet skall vara jämbördigt. Detta betyder att forskarens egen position i den sociala verkligheten, hennes "insiderkännedom", blir själva utgångspunkten för det vetenskapliga arbetet. I relationen till de människor forskaren intervjuar, tolkar och undersöker vinner hon kunskap både om dessa personer och om sig själv. Hon förklarar både sin egen och andras verklighet. (Smith 1987a)

En vetenskap som bygger på dessa principer och tar sin utgångspunkt i kvinnors erfarenheter har också emancipatorisk potential, menar ståndpunktsteoretikerna. Traditionell vetenskap objektifierar människors erfarenheter. Dessutom medverkar den till att skapa symboler och begrepp som upprätthåller förtryckande strukturer och tänkesätt. Samhällsvetenskapen är delaktig i att omforma människors faktiska verklighet till "the conceptual currency in which it is and can be

governed" (Smith 1987a:86). Om vetenskapen däremot tar sin utgångspunkt i människors konkreta erfarenheter och inte erkänner objektivitetens ideal är det möjligt att avslöja hur makt utövas och maktförhållanden upprätthålls.

Ståndpunktsteoretiker menar att maktrelationerna i samhället är organiserade så att kvinnor utestängs. Genom att kvinnor inte är delaktiga i att upprätthålla maktrelationerna har de en epistemologisk privilegierad position. I kvinnors erfarenheter blir maktordningen tydlig – eftersom de så att säga befinner sig utanför systemet. Kvinnor är utsatta för, men skapar inte, maktrelationerna. Kunskap som tar sin utgångspunkt i kvinnors perspektiv och erfarenheter har därför potential att avtäckas förtryckets mekanismer.

Minnesarbete ("memory work") är ett annat försök att komma bortom den traditionella vetenskapens åsidosättande av personliga och vardagliga erfarenheter. Frigga Haug och hennes medarbetare har utvecklat en sk minnesmetod. Den tar sin utgångspunkt i enskilda personers minne av specifika erfarenheter.¹ Genom minnena nås en förståelse av hur människor inlemmas i den sociala maktordningen. Att förstå hur människor övertar ordningen, gör den till "sin", är all frigörelses yttersta förutsättning: "all liberation is dependent on liberation of the self" (Haug 1987:35).

Minnesarbete är en kollektiv process. Metoden innebär att deltagarna skriver ner ett minne kring ett bestämt tema som kropp, mat, rädsla eller kunskap. Tolkningen av de enskilda minnesberättelserna utförs av deltagarna gemensamt. Syftet med minnesarbete är att överkomma ett traditionellt vetenskapligt utifrånperspektiv där yttre samband och orsaker fokuseras på bekostnad av upplevelser, förmimmelser och känslor. Den sociala ordningen problematiseras och teoretiseras via minnesberättelserna. Det finns inte längre någon gräns mellan vetenskapen som subjekt och objekt.

Ett av de minnesprojekt som gruppen kring Frigga Haug genomfört handlar om kvinnokroppen. Minnesberättelserna behandlar minnen av hår, ben, längd, vikt och kläder. De beskriver de mest vardagliga handlingar: att välja klädsel inför en fest, att gå till frisören och klippa håret, att höra brodern påpeka att bröstet blivit så stora att de syns under

tröjan. Berättelserna fokuserar de rent sinnliga erfarenheterna och försöker komma nära hur det kändes då, när det som minnet berättar om faktiskt ägde rum.

Genom tolka och omtolka dessa kroppsberättelser nås en förståelse av hur kvinnor görs ansvariga både för sin kropp och för det intryck kroppen gör på andra. Att ta ansvar för sin kropp innebär att kroppen blir en sak, ett objekt. I tidningarnas bilder av kvinnor "före" och "efter" en ny frisy, hårfärg, ansiktslyftning, eller omgång med sminkpaletten, formas kvinnors förhållande till sina egna kroppar som objekt. Kroppar som aldrig någonsin duger utan ständigt behöver förändras och omformas, renoveras och målas om. Kroppar som får sin betydelse i relation till en ordning som inte låter någon del av kvinnokroppen gå fri från skuld.

It is never explicitly stated that 'fat tummies like yours are ugly, you'll never get a man if you look like that', or whatever. Having a tummy is incorporated instead into the notion of a negatively evaluated *activity*. This is what makes it possible to call upon us as subjects to change the existing state of our tummies, through invocations and appeals to our sense of *responsibility*. [...] The decisive issue, then, is that of responsibility: our assumption of responsibility for our bodies. It is assumed that we ourselves determine and have control over our bodies – although we are made 'responsible' to socially predetermined norms. The principle of responsibility relates moreover not only to the tummy, but extends across the body as a whole [...] I am born with shortcomings for which I am responsible; eradicating them becomes my life's work. My very existence in the world becomes the potential source of a guilty conscience. (Haug 1987:127 f)

Minnesmetoden syftar alltså ytterst till att förstå reproduktionen av en social maktordning. Genom att minnesberättelserna rör sig kring konkreta erfarenheter, fokuserar det dagliga livets alla betydelsebärande detaljer, nås en förståelse av hur maktordningar verkar just i det vardagliga och banala. Frigga Haug karaktäriserar minnesarbete som ett slags emancipatoriskt tolknings- och omtolkningsarbete. Ett arbete som ytterst motiveras av att det "makes us live our lives more consciously" (Haug 1987:71).

Språk, kön och förändring

Medan ståndpunktfeministerna utgår från att det är möjligt att sammanföra färdigt beskriva kvinnors verklighet ifrågasätter andra feminister om detta överhuvudtaget är möjligt. Eftersom kvinnors erfarenheter och berättelser exkluderats och osynliggjorts saknas ett *språk* för att beskriva deras upplevelser.

Tillsammans kan dock kvinnor återerövra sin egen verklighet, menar Catharine MacKinnon. Genom den feministiska metod som kallas medvetandehöjning, "consciousness raising"², kan kvinnor ge språket emancipatorisk kraft och möjliggöra kollektivt handlande. Metoden beskrivs som "the collective critical reconstitution of the meaning of women's social experience, as women live through it" (MacKinnon 1989b:83). Medvetandehöjning innebär liksom minnesarbete att kvinnor tillsammans kritiskt problematiserar sina erfarenheter som kvinnor. Detta kan ske i alla möjliga olika sammanhang där kvinnor möts och talar med varandra om sina liv. När de personliga, individuella erfarenheterna möts blir kvinnors gemensamma villkor tydliga. Kollektivt kvinnopolitiskt handlande bygger på en insikt om att kvinnor har gemensamma erfarenheter.

Medvetandehöjning förutsätter att det är möjligt för kvinnor att skapa ett eget sätt att se på världen, en motvikt eller motpol till den manliga subjektiviteten. En annan utgångspunkt är att själva språket förvrider kvinnors erfarenheter och upplevelser. Språket bär en tyst könsprägling. Det finns färre – och mindre rättvisande – ord och formuleringar för att beskriva kvinnors verklighet än för att beskriva mäns (Fredelius m fl 1994). Ett exempel är att det inte finns ord för att beskriva det kvinnor gör som mödrar. Ordet *mamma* beskriver ett tillstånd och inte en aktivitet. *Mamma* är någonting en kvinna *är*. Filosofen Ulla Holm (1993) har därför infört begreppet *modrande* för att fånga just det kvinnor gör i relation till barn.

Det kanske mest uppenbara uttrycket för språkets skevhet är att det inte finns ett vardagligt gångbart namn för kvinnans könsorgan.³ Det saknas också ord som inte är nedsättande för att beskriva kvinnor som tar egna sexuella initiativ (Fredelius m fl 1994). En man däremot, har

kan vara både potent och viril. Han blir aldrig en slampa.

Ännu ett exempel är hur svårt det är att sätta ord på de komplexa och kluvna känslor kvinnor kan ha inför sex. Kvinnor kan bli upphetsade av pornografi samtidigt som de känner avsmak eller skuld. Denna verklighet finns emellertid inte beskriven i litteratur om sexualitet, där en sexuell retning alltid ses som något per definition gott (Jeffreys 1994). Ju mer sex, desto bättre. Den manliga normen, som den kommer till uttryck i språket och vetenskapen, medför att kvinnors sexuella känslor måste vara positiva – annars är det inte sex det handlar om.

The literature of the libertarians has no word or category for sexual response that is not positive, no word that would allow us to describe the complexity of our feelings in such a situation. This is not an accident. Part of the repertoire of techniques for political control is the control of language. It is hard to "think" about things for which no word is available. Women are not supposed to think in a way which is not positive about sex. (Jeffreys 1994:65)

Att mäns erfarenheter styr vetenskapen och präglar dess språk betyder inte bara att kvinnors erfarenheter utestängs. Det medför också att kvinnor får ett ambivalent förhållningssätt till vetenskapen. Patricia Frithiof uttrycker det som att kvinnor lever med en ständig språklig dissonans. När en text refererar till "man" eller "han", kan den syfta på både män och kvinnor (Frithiof 1988). De är allmänna beteckningar. Samtidigt är de otvivelaktigt beteckningar på det manliga könet. Kvinnor måste oavslutligt ha en "översättningsapparat" i gång när de läser. De måste ständigt fråga sig: Handlar det här om mig? Finns jag med? Kvinnor får svårt att identifiera sig med subjektet i texten. De lämnas med en känsla av främlingskap i förhållande till det de läser.

Om orden är formade av och för män, blir det problematiskt för kvinnor att använda språket som frigörelsestrategi. Mäns språk kan inte befria kvinnor från mäns förtryck. Eftersom språket är ett redskap i den överordnade gruppens händer, framstår orättvisor som naturliga och moraliskt rättfärdiga, även för de förtryckta själva, menar Richard Rorty:

Only if somebody has a dream, and a voice to describe that dream, does what looked like nature begin to look like culture, what looked like fate

begin to look like a moral abomination. For until then only the language of the oppressor is available, and most oppressors have had the wit to teach the oppressed a language in which the oppressed will sound crazy – even to themselves – if they describe themselves as oppressed. (Rorty 1991:3)

Kvinnor måste skapa ett nytt språk som kan förmedla deras erfarenheter av förtryck. Ett nytt språk kan också forma en kvinnoidentitet som inte bygger på förtryck. Här handlar det mindre om att avtäcka en kollektiv eller "sann" kvinnoverklighet än om att skapa nya betydelser av beteckningen kvinna. Ett icke-besmittat språk är en förutsättning för emancipation (Rorty 1991). Resonemanget ligger nära de postmoderna feministernas betoning av att all form av politisk och social förändring kräver en omdaning av språket. Bara om vi börjar prata på ett nytt sätt, om vi uppfinner nya ord, kan vi förändra verkligheten.

[S]peech and language are the medium through which all other change can be effected, changing speech and language practices is an important political move.[...] To change the present political order requires employing new words in a new way; the more the new words deviate from the established order the more radical the challenge is to that order [...] (Baker 1993:10 f)

Det viktiga är att skapa nya ord och begrepp för att därmed undgå att låsa fast verkligheten i det tillgängliga språket. Att utgå från kategorin kvinnor är ett exempel på att gå maktens ärenden. Att överhuvudtaget tala om kvinnor innebär att godta en förtryckande beskrivning (jämför sid 33). Alla beskrivningar av kvinnor som underordnade medverkar i själva verket till att underordningen upprätthålls. Med detta angrepps sätt närmar sig de postmoderna teoretikerna en paradox: Samtidigt som kvinnor skall tala sig till förändring och frigörelse förnekas de möjligheten att benämna rådande maktförhållanden. Kvinnoförtrycket kan inte upphävas om inte kvinnor slutar vara kvinnor. Om kvinnor vidhåller att de är kvinnor omöjliggör de sin egen frigörelse.

NOTER

- 1 Om minnesarbete, se förutom Haug (1987), även Widerberg (1995).
- 2 Under 1960- och 70-talen bildade kvinnor, till en början mest i USA, så kallade "consciousness-raising groups". Kvinnor organiserade nätverk med vänner och grannar, grupper formades på universitet och på arbetsplatser.
- 3 Eftersom det alltid blir problematiskt att benämna det kvinnliga könsorganet (vilket namn man än väljer blir det fel) har *Dagens Nyheter* i en kampanj försökt införa namnet vulvan (950210). Ett något mindre pompöst och mer vardagligt förslag är *snippan*.

Politikens paradoxer

FEMINISTISK TEORI ifrågasätter det skenbart naturliga och självklara. Den i grunden *politiska* relationen mellan kön och makt lyfts fram och problematiseras oberoende av om analysen gäller politiska institutioner och spelregler, familj och sexualitet eller kunskap och språk. Politikens yttersta paradox – att kvinnor har mindre makt för att de är kvinnor samtidigt som kön inte erkänns som politiskt – utmanas på så sätt ständigt.

Den feministiska utgångspunkten är att det finns en *ordning* som upprätthåller ojämlika maktförhållanden mellan könen. Denna utgångspunkt är gemensam, även om beskrivningarna av maktordningen skiljer sig åt. Marxistiska och socialistiska feminister lyfter exempelvis fram könsarbetsdelningen medan radikalfeminister menar att sexualiteten är central.

Feminister har olika strategier för att förändra könsmaktordningen. Skillnadsteoretiker vill att den politiska ordningen skall rekonstrueras med utgångspunkt i kön. Politiska institutioner, lagstiftning och politiska reformer skall utformas med hänsyn till mänsklighetens två kön. Jämlikhetsteoretiker vill gå en annan väg. De ställer en framtida möjlig könsneutralitet mot det nuvarande politiska systemets falska könsneutralitet. Både politisk teori och politisk praktik måste sträva efter att könstillhörighet inte skall ha någon betydelse. Postmoderna feminister söker undergräva maktordningen genom att ifrågasätta och upplösa nuvarande identiteter. Människors identitet är beroende av språket. Ett nytt och annorlunda språk har alltså potential att förändra förtryckande identiteter.

Ytterst grundar sig dessa olika ställningstaganden i skilda sätt att se på könskategorierna. Är det möjligt att komma bortom kön för att därigenom åstadkomma en framtida tillvaro där kön varken är

bestämmande för människors identitet eller för maktrelationer? Eller är kön helt enkelt omöjligt att någonsin bortse från, både nu och i framtiden?

Inom feministisk teori ryms olika sätt att förstå och problematisera kön. Den gemensamma utgångspunkten är dock att kön både finns och har politisk betydelse. Den feministiska utgångspunkten utgör i sig själv ett grundskott mot traditionell politisk teori och dess grundantagande att människor som politiska varelser bör betraktas som könslösa individer. Detta antagande bidrar till att könsmaktordningen – som förutsätter att relationen mellan kön och makt osynliggörs – upprätthålls.

Feminismen utmanar således maktordningen genom att ständigt lyfta fram kopplingen mellan kön och makt och genom att peka på individen som falska könsneutralitet. Individbegreppet gör mannen till norm. En norm som är så självklar att den inte ens syns – och samtidigt så grundläggande att varje avvikelse görs till *avvikarens* ansvar. Män är individer och människor. De behöver aldrig definiera sig själva, sin essens eller sitt vara. Kvinnor däremot, avviker. Eftersom en avvikelse bara är en avvikelse i förhållande till en norm, är det just i relation till normen som männen som avvikelser/kvinnorna måste specificeras.

Den återkommande frågan om vad kön *är* åskådliggör på så sätt i sig själv maktordningen. Ordningens logik tvingar in feminismen i en paradox. För att feministiska krav på förändring av könsmaktrelationerna skall uppfattas som legitima måste kvinnors vara definieras. Det måste slås fast hur de avviker från den manliga normen. Paradoxen illustrerar att relationen mellan kön och politisk förändring är djupt problematisk.

När feminismen ifrågasätter ordningen framträder politikens paradoxer. Feminismen lyfter fram och försöker förstå de paradoxer som könsmaktordningen både bygger på och osynliggör. Samtidigt återspeglas paradoxerna även i den feministiska teoribildningen.

Det viktiga är dock att inte förneka det motsägelsefulla. Slutligen är det just genom att ständigt peka på skevheter, genom att avslöja motsättningar och frilägga paradoxer som feminismen utmanar den maktordning som både politisk praktik och politisk teori upprätthåller.

Litteraturförteckning

- Acker, Joan (1995) "Feminist Goals and Organizing Processes", i *Feminist Organizations: Harvest of the New Women's Movement*, M M Ferree & P Y Martin (red), Philadelphia, Temple University Press.
- Alcoff, Linda (1988) "Cultural Feminism Versus Poststructuralism: The Identity Crisis in Feminist Theory", i *Signs*, vol 13, nr 3.
- Armstrong, Pat & Armstrong, Hugh (1986) "Beyond Sexless Class and Classless Sex: Towards Feminist Marxism", i *The Politics of Diversity*, R Hamilton & M Barrett (red), London, Verso.
- Barry, Kathleen (1995) *The Prostitution of Sexuality*. New York & London, New York University Press.
- Beauvoir, Simone de (1949) *Le Deuxième Sexe II*. Paris, Editions Gallimard.
- Beauvoir, Simone de (1949; 1970) *The Second Sex*. New York, Alfred A Knopf.
- Bobbio, Noberto (1990) *Liberalism and Democracy*. London, Verso.
- Borchorst, Anette & Siim, Birte (1987) "Women and the Advanced Welfare State – a New Kind of Patriarchal Power?", i *Women and the State: The Shifting Boundaries of Public and Private*, A Showstack Sassoon (red), London & New York, Routledge.
- Borelius, Maria (1993) *Sedan du fött. Om den nyblivna mammans kropp och själ*. Stockholm, Fischer & Co.
- Brown, Wendy (1988) *Manhood and Politics: A Feminist Reading in Political Theory*. New Jersey, Rowman & Littlefield.
- Buker, Eloise (1993) "Postmodern Feminist Rhetoric and Political Practices". Paper presenterat vid American Political Science Association möte i Washington, augusti 1993.
- Butler, Judith (1990) *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York, Routledge.
- Butler, Judith (1993) *Bodies that Matter: On the Discursive Limits of 'Sex'*. London & New York, Routledge.
- Cavarero, Adriana (1992) "Equality and Difference: Amnesia in Political

- Thought", i *Beyond Equality and Difference: Citizenship, Feminist Politics and Female Subjectivity*, G Bock & S James (red), London & New York, Routledge.
- Christenson, Eva (1994) "Att problematisera heterosexualitet – Reflektioner utifrån ett lesbiskt perspektiv". Stockholms universitet, Statsvetenskapliga institutionen.
- Coole, Diana (1993) *Women in Political Theory: From Ancient Misogyny to Contemporary Feminism*. Hertfordshire, Harvester Wheatsheaf.
- Dahl, Robert A (1956) *A Preface to Democratic Theory*. Chicago, University of Chicago Press.
- Dahlerup, Drude (1994) "Learning to Live with the State", i *Women's Studies International Forum*, vol 17, nr 2–3.
- Danius, Sara (1995) "Själen är kroppens fängelse: Om den vanskliga distinktionen mellan kön och genus", i *Feministisk Bruksanvisning*, C Lindén & U Milles (red), Stockholm, Norstedts.
- Dietz, Mary (1992) "Context is all: Feminism and Theories of Citizenship", i *Dimensions of Radical Democracy: Pluralism, Citizenship, Community*, C Mouffe (red), London & New York, Verso.
- Dworkin, Andrea (1987) *Intercourse*. New York, The Free Press.
- Eagle Russett, Cynthia (1989) *Sexual Science: The Victorian Construction of Womanhood*. Cambridge, Harvard University Press.
- Easlea, Brian (1981) *Science and Sexual Oppression. Patriarchy's Confrontation with Woman and Nature*. London, Weidenfeld and Nicolson.
- Easlea, Brian (1983) *Fathering the Unthinkable: Masculinity, Scientists and the Nuclear Arms Race*. London, Pluto Press.
- Eduards, Maud (1992) "Against the Rules of the Game. On the Importance of Women's Collective Actions", i *Rethinking Change Current Swedish Feminist Research*. HSFR, Uppsala.
- Eduards, Maud (1993) "Politiken förkroppsligad", i *Politikens väsen. Idéer och institutioner i den moderna staten*, B von Sydow, G Wallin & B Wittrock (red), Stockholm, Tidens Förlag.
- Eisenstein, Hester (1995) "The Australian Femocratic Experiment: A Feminist Case for Bureaucracy", i *Feminist Organizations: Harvest of the New Women's Movement*, M M Ferree & P Y Martin (red), Philadelphia, Temple University Press.
- Eisenstein, Zillah R (1988) *The Female Body and the Law*. Berkeley, University of California Press.
- Ellis, John (1992) "On Pornography", i *The Sexual Subject: A Screen Reader in Sexuality*, London & New York, Routledge.
- Elman, Amy R (1996) *Sexual Subordination and State Intervention*. Providence Rhode Island, Berghahn Books.
- Elshtain, Jean B (1981) *Public Man, Private Woman*. Princeton, Princeton University Press.
- Eskilsson, L & Bergenheim, Å (red), (1995) *Förnuft – Fruktharhet – Förälskelse, idéer om kvinnor och kvinnors idéer*. Stockholm, Carlssons.
- Fee, Elizabeth (1983) "Womens Nature and Scientific Objectivity", i *Womens Nature: Rationalizations of Inequality*, R Hubbard & M Lowe (red), New York, Pergamon Press.
- Fredelius, Gunilla, Frithiof, Patricia & Ursing, Ingrid (1994) *Kvinno-identitet*. Stockholm, Natur och Kultur.
- Freud, Sigmund (1931; 1961) "Lecture XXXIII, Femininity", i *Standard Vol XXII*. London, Hogarth.
- Frithiof, Patricia (1988) "The Psychologies of Women – Themes and Variations", i *Kvinnors identitetsutveckling*. JÄMFO rapport nr 13, Stockholm.
- Gatens, Moira (1992) "Power, Bodies and Difference", i *Destabilizing Theory: Contemporary Feminist Debates*, M Barret & A Phillips (red), Stanford, Stanford University Press.
- Gilligan, Carol (1985) *Med kvinnors röst*. Stockholm, Prisma.
- Grant, Judith (1993) *Fundamental Feminism. Contesting the Core Concepts of Feminist Theory*. London, Routledge.
- Haraway, Donna J (1981) "In the Beginning was the Word: The Genesis of Biological Theory", i *Signs*, vol 6, nr 2.
- Hartmann, Heidi (1981) "The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism", i *Women and Revolution: A Discussion of the Unhappy Marriage of Marxism and Feminism*, L Sargent (red), London, Pluto Press.
- Haug, Frigga (1987) *Female Sexualization: A Collective Work of Memory*. London, Verso.
- Hawkesworth, Mary E (1990) *Beyond Oppression. Feminist Theory and Political Strategy*. New York, Continuum.

- Hernes, Helga Maria (1982) *Staten – kvinner ingen adgang? Kvinner levekår og livsløp*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Hernes, Helga Maria (1987) *Welfare State and Woman Power: Essays in State Feminism*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Hill Collins, Patricia (1993) "Towards a New Vision: Race, Class and Gender as Categories of Analysis and Connection", i *Race, Sex and Class*, vol 1, nr 1.
- Hirdman, Yvonne (1988) "Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning", i *Kvinnovetenskaplig Tidskrift*, vol 9, nr 3.
- Hirdman, Yvonne (1990) "Genussystemet", i *Demokrati och makt Sverige: Maktutredningens huvudrapport, SOU 1990:44*. Stockholm Allmänna Förlaget.
- Holm, Ulla M (1993) *Modrande & praxis: En feministfilosofisk undersökning*. Göteborg, Daidalos.
- Holmstrom, Nancy (1984) "A Marxist Theory of Women's Nature", *Ethics*, vol 94, april.
- Honig, B (1992) "Toward an Agonistic Feminism: Hannah Arendt and the Politics of Identity", i *Feminists Theorize the Political*, J Butler & J W Scott (red), London & New York, Routledge.
- Jaggar, Alison M (1983) *Feminist Politics and Human Nature*. New Jersey, Rowman & Allanheld Publishers.
- Jagose, Annamarie (1996) *Queer Theory: An Introduction*. New York New York University Press.
- Jansson, Maria (1994) "Om skillnader mellan skillnader, och andra skillnader i feministiska teorier". Stockholms universitet, Statsvetenskapliga institutionen.
- Jeffreys, Sheila (1994) "Creating the Sexual Future", i *The Woman Question*, M Evans (red), London, Sage Publications.
- Johannisson, Karin (1994) *Den mörka kontinenten: Kvinnan, medicin och fin-de-siècle*. Stockholm, Norstedts.
- Jónasdóttir, Anna (1988) "On the Concepts of Interest, Women's Interests, and the Limitations of Interest Theory", i *The Political Interests of Gender: Developing Theory and Research with a Feminist Face*, K B Jones & A Jónasdóttir (red), London, Sage Publications.
- Jónasdóttir, Anna (1992) "Har kön någon betydelse för demokratin?", *Kontrakt i Kris: Om kvinnors plats i välfärdsstaten*, G Åström & Y Hirdman (red), Stockholm, Carlssons.

- Keller, Evelyn Fox (1985) *Reflections on Gender and Science*. New Haven, Yale University Press.
- Kessler, Suzanne J & McKenna, Wendy (1985) *Gender: An Ethnomethodological Approach*. Chicago, University of Chicago Press.
- Kulick, Don (1996) "Queer Theory: Vad är det och vad är det bra för?", i *lambda nordica*, vol 2, nr 3–4.
- lambda nordica* (1996) vol 2, nr 3–4.
- Larsson, Torbjörn (1994) *Det svenska statsskicket*. Lund, Studentlitteratur.
- Laqueur, Thomas (1990) *Making Sex: Body and Gender from the Greeks to Freud*. Cambridge, Harvard University Press.
- Lloyd, Genevieve (1984) *The Man of Reason: Male and Female in Western Philosophy*. London, Routledge.
- Lorde, Audre (1994) "Age, Race, Class and Sex: Women Redefining Difference", i *The Woman Question*, M Evans (red), London, Sage Publications.
- Lundgren, Eva (1990) *Gud og Hver Mann*. Oslo, Cappelen.
- Lundgren, Eva (1993) *Det får da være grenser for kjønn: Voldelig empiri og feministisk teori*. Oslo, Universitetsforlaget.
- MacKinnon, Catharine A (1989a) "Sexuality, Pornography and Method: 'Pleasure under Patriarchy'", i *Ethics*, vol 99, January.
- MacKinnon, Catharine A (1989b) *Toward a Feminist Theory of the State*. Cambridge, Harvard University Press.
- MacKinnon, Catharine A (1991) "From Practice to Theory, or What is a White Woman Anyway?", i *Yale Journal of Law and Feminism*, vol 3, nr 13.
- Mansbridge, Jane (1993) "Feminism and Democracy", i *Democratic Community*, J W Chapman & I Shapiro (red), New York, New York University Press.
- Millett, Kate (1969) *Sexual Politics*. London, Virago.
- Moi, Toril (1994) "Att erövra Bourdieu", i *Kvinnovetenskaplig Tidskrift*, vol 15, nr 1.
- Moi, Toril (1997) "Vad är en kvinna? Kön och genus i feministisk teori", i *Res Publica*, vol 35/36, nr 1–2.
- Morgan, Patricia (1982) "From Battered Wife to Program Client – State Shaping of Social Problems", i *Kapitalistate*, nr 9.
- Mouffe, Chantal (1992) "Feminism, Citizenship, and Radical Politics",

- i *Feminists Theorize the Political*, J Butler & J Scott (red), New York, Routledge.
- Nuke Collection (1993) Riksställningar, Stockholm.
- Okin, Susan Moller (1989) *Justice, Gender and the Family*. New York Basic Books.
- Okin, Susan Moller (1991) "John Rawls: Justice as Fairness – For Whom?", i *Feminist Interpretations and Political Theory*, C Pateman & M L Shanton (red), Cambridge, Cambridge Polity Press.
- Outshoorn, Joyce (1994) "Being present to make difference visible. 'Parity Democracy' and the question of the political representation of women", Paper presenterat vid 1994 Annual Meeting of the American Political Science Association, New York.
- Pateman, Carole (1988) *The Sexual Contract*. Cambridge, Polity Press.
- Pateman, Carole (1989) *The Disorder of Women. Democracy, Feminism and Political Theory*. Cambridge, Polity Press.
- Phillips, Anne (1991) *Engendering Democracy*. Cambridge, Polity Press.
- Phillips, Anne (1993) *Democracy and Difference*. Cambridge, Polity Press.
- Puranen, Bi (1994) *Att vara kvinna är ingen sjukdom*. Stockholm Norstedts.
- Rawls, John (1971) *A Theory of Justice*. Oxford, Oxford University Press.
- Rich, Adrienne (1980) Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence", i *Signs*, vol 5, nr 4.
- Rorty, Richard (1991) "Feminism and Pragmatism", i *Radical Philosophy*, vol 59, fall.
- Rubin, Gayle (1975) "The Traffic in Women: Notes on the 'Political Economy' of Sex", i *Toward an Anthropology of Women*, R R Reiter (red), New York, Monthly Review Press.
- Ruddick, Sara (1989) *Maternal Thinking. Towards a Politics of Peace*. London, The Women's Press.
- Sainsbury, Diane (red), (1994) *Gendering Welfare States*. London, Sage Publications.
- Scott, Joan W (1993) "Kvinnor som bara har paradoxer att erbjuda. Fransk feminism 1789–1945", i *Häftan för kritiska studier*, vol 26, nr 4.
- Scott, Joan W (1996) *Only Paradoxes to Offer: French Feminists and the Rights of Man*. Cambridge, Harvard University Press.

- Siim, Birte (1994) "Køn, medborgerskab og magt", i *Kvinder, Køn & Forskning*, vol 3, nr 3.
- Sledziewski, Elisabeth G (1992) "The democratic principle of equal representation – Forty years of Council of Europe activity", Council of Europe.
- Smith, Dorothy (1987a) "Women's Perspective as a Radical Critique of Sociology", i *Feminism and Methodology*, S Harding (red), Bloomington, Indiana University Press.
- Smith, Dorothy (1987b) *The Everyday World As Problematic: A Feminist Sociology*. Boston, Northeastern University Press.
- Smith, Dorothy (1989) "Sociological Theory: Methods of Writing Patriarchy", i *Feminism and Sociological Theory*, R A Wallace (red), London, Sage Publications.
- Spelman, Elizabeth (1988) *Inessential Woman: Problems of Exclusion in Feminist Thought*. Boston, Beacon Press.
- Sprat, Thomas (1667; 1958) *History of The Royal Society*. Saint Louis, Washington University Studies.
- Taylor, Charles (1989) *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Uvnäs Moberg, Kerstin & Robert, Rigmor (1994) *Hon och Han. Födda olika*. Stockholm, Brombergs.
- Violi, Patrizia (1992) "Gender, Subjectivity and Language", i *Beyond Equality and Difference: Citizenship, Feminist Politics and Female Subjectivity*, G Bock & S James (red), London & New York, Routledge.
- Voet, Rian (1992) "Political Representation and Quotas: Hannah Pitkin's Concept of Representation in the Context of Feminist Politics", i *Acta Politica*, nr 4.
- Waerness, Kari (1984) "The Rationality of Caring", i *Economic and Industrial Democracy*, vol 5, nr 1.
- Watson, Sophie (1990) "The State of Play: An Introduction", i *Playing the State: Australian Feminist Interventions*, S Watson (red), London & New York, Verso.
- Widerberg, Karin (1995) *Kunskapens kön: Minnen, reflektioner och teori*. Stockholm, Norstedts.
- Women and Revolution: A Discussion of The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism*, (1981) L Sargent (red), London, Pluto Press.

- Young, Iris Marion (1987) "Impartiality and the Civic Public", i *Feminism as Critique*, S Benhabib & D Cornell (red), Cambridge, Polity Press
- Young, Iris Marion (1989) "Polity and Group Difference: A Critique of the Ideal of Universal Citizenship", i *Ethics*, vol 99, January.
- Young, Iris Marion (1990) *Throwing like a Girl and Other Essays in Feminist Philosophy and Social Theory*. Bloomington & Indianapolis, Indiana University Press.
- Åsc, Cecilia (1993) "Individ utan innehåll", i *Statsvetenskaplig tidskrift*, vol 96, nr 2.